

ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΔΕΠΠΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΣ
(12-14 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2005)

**ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ
ΜΕΤΑΞΥ
ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ**

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
14.12.2005

Αναμφίβολα, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, ζούμε μια σημαντική στιγμή για την παιδεία στη χώρα μας. Όχι μόνον αλλάζουν όλα τα σχολικά βιβλία στην εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, αλλά αυτή η αλλαγή γίνεται με υπευθυνότητα (έστω και στα δικά μας μέτρα), με βάση σύγχρονα παιδαγωγικά και εκπαιδευτικά δεδομένα (έστω και με τη διαθεματικότητα ολίγον υπερτιμημένη), και ως απάντηση στις μεγάλες σύγχρονες πολυδιάστατες προκλήσεις για την εκπαίδευση. Για πρώτη φορά θα έχουν επιτέλους οι δάσκαλοί μας το «βιβλίο του δασκάλου» στα χέρια τους και η διδακτική και μαθησιακή διαδικασία θα υποστηρίζεται από κατάλληλο λογισμικό.

Κάποιες λειτουργίες του σχολικού βιβλίου φαίνεται βέβαια να περιορίζονται με την είσοδο των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση, το σχολικό βιβλίο παραμένει όμως το κυρίαρχο μέσο διδασκαλίας και μάθησης¹. Αυτό είναι το πρωταρχικής σημασίας στην προετοιμασία και τη διεξαγωγή της διδασκαλίας. Το σχολικό εγχειρίδιο είναι η βάση της μαθησιακής διαδικασίας, λειτουργεί ως έγκυρη (με το κύρος της πολιτείας) πηγή πληροφόρησης για τον μαθητή και βρίσκεται πάντοτε στην διάθεσή του.

Η ποιότητα της εκπαίδευσης κατά ταύτα συναρτάται με την ποιότητα του σχολικού βιβλίου. Γνωρίζουμε φυσικά ότι το σχολικό βιβλίο είναι μέσον και το μέσον το χρησιμοποιούν οι δάσκαλοι, εξαντλώντας ό,τι καλύτερο εμπεριέχει ή μειώνοντας την αξία και την εμβέλειά του. Χωρίς καλούς δασκάλους δεν ωφελούν τελικά οι μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση².

1. Βλ. **Κ.Θ.Μπονίδης**, Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.

2. Βλ. **Κ. Δεληκωσταντής**, Οι «τρεις κουλτούρες» του σύγχρονου εκπαιδευτικού, *Μακεδόν*, τεύχος 4 (Χειμώνας 1997-1998), 21-29.

Αφήνω στους δύο εκλεκτούς συνεργάτες μου να σας μιλήσουν για το σχολικό βιβλίο Θρησκευτικών του μαθητή και του δασκάλου της ΣΤ' τάξης. Εγώ θα σας πω δυο λόγια για το μάθημα των Θρησκευτικών και για την αποστολή του δασκάλου που έχει την ευθύνη της σχολικής θρησκευτικής αγωγής.

Μετά τη διάψευση των προφητειών για το «τέλος της θρησκείας», διαπιστώνουμε σήμερα μια ευρύτερη αναγνώριση των ζωτικών και αναντικατάστατων ανθρωπολογικών, κοινωνικών και πολιτισμικών λειτουργιών της. Φαίνεται μάλιστα ότι ζούμε πια σε «μετακοσμικές» κοινωνίες, οι οποίες, όπως δηλώνει ο Jürgen Habermas, προσδοκούν ότι «οι θρησκευτικές κοινότητες θα συνεχίσουν να υπάρχουν σε ένα περιβάλλον που θα συνεχίσει να εκκοσμικεύεται»³. Ο Habermas προσθέτει ότι οι εκκοσμικευμένες πλειοψηφίες δεν μπορούν πια να παίρνουν αποφάσεις χωρίς να λαμβάνουν σοβαρά υπόψιν και την ένσταση αυτών που αισθάνονται ότι θίγονται οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, την οποία οφείλουν να θεωρούν «ένα είδος αναβλητικού βέτο, για να ελέγξουν τι μπορούν να διδαχθούν από αυτήν»⁴. Από την άλλη, η θρησκευτική συνείδηση μέσα στην πλουραλιστική κοινωνία οφείλει α. να επεξεργαστεί τη συνάντηση με άλλα δόγματα και άλλες θρησκείες, β. να προσαρμοστεί στην αυθεντία των επιστημών, που «κατέχουν το κοινωνικό μονοπώλιο της κοσμικής γνώσης» και γ. να αποδεχθεί τις αρχές του κράτους δικαίου, οι οποίες θεμελιώνονται σε μια κοσμική ηθική.⁵

Πρέπει να υποθέσει κανείς ότι σε μια εποχή «επιστροφής των θεών» θα ήταν για μας πιο εύκολο να υπερασπισθούμε την αναγκαιότητα της σχολικής θρησκευτικής αγωγής και τον ανθρωποποιητικό της χαρακτήρα, έστω και αν συνεχίζουν σήμερα να ακούγονται τα ίδια επιχειρήματα κατά του θρησκευτικού

3. **J. Habermas**, Πίστη και γνώση, στο έργο: του ίδιου, Το μέλλον της ανθρώπινης φύσης. Πίστη και γνώση, μτφρ. Μ. Τοπάλη, εκδ. Scripta, Αθήνα 2004, 171.

4. Οπ.π. 180.

5. Οπ.π. 172.

μαθήματος, όπως και κατά τη λεγόμενη «κοινωνιολογική φάση» της κουλτούρας μας. Είναι προφανές ότι δεν μπορούμε να μορφώσουμε τους νέους χωρίς να τους καταστήσουμε ικανούς να κατανοούν το υπαρξιακό βάθος της δικής τους θρησκευτικής παράδοσης, το πνεύμα που βρίσκεται πίσω από τα εξαισια μνημεία της θρησκείας, χωρίς να οξύνουμε το αισθητήριό τους για τον κοινωνικό ρόλο των θρησκείων, χωρίς να δώσουμε πληροφορίες για το πώς οι άνθρωποι απαντούν σε ζωτικά ερωτήματα για το νόημα της ζωής, για τον θάνατο, την αγάπη, τον πόνο, την ελευθερία κ.ά., τα οποία δεν εξαφανίζονται με την πρόοδο της επιστήμης, την άνοδο του βιοτικού και του μορφωτικού επιπέδου, την εκκοσμίκευση κ.λπ. Είμαστε λοιπόν υποχρεωμένοι να πάρουμε στα σοβαρά το μάθημα των Θρησκευτικών, το οποίο διεκδικεί τη θέση του στο σύγχρονο σχολείο, μέσα σε μια ραγδαία εξελισσόμενη πραγματικότητα⁶.

Σε αυτά τα πλαίσια απαιτείται συνεχής αναπροσαρμογή, διάλογος με τον σύγχρονο κόσμο, ανταπόκριση στις σύγχρονες παιδαγωγικές προκλήσεις, -όπως χρήση των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση-, μελέτη της πολύπλοκης θρησκευτικής ανάπτυξης του παιδιού και του νέου, των κοινωνιολογικών προϋποθέσεων της αγωγής κ.ά. Δεν είναι δυνατόν να διδάξουμε σωστά τη θρησκευτική μας παράδοση αποκομμένη από το γενικότερο πολιτισμικό πλαίσιο, χωρίς αναφορά στη σύγχρονη πραγματικότητα. Στο μάθημα των Θρησκευτικών στην Ελλάδα, π.χ., η ορθόδοξη παράδοση πρέπει να θεματοποιείται όπως τη

6. Βλ. **Κ. Δεληκωσταντής**, Απορίες της σχολικής Θρησκευτικής αγωγής στην καμπή της χιλιετίας, στο έργο: Σ. Φωτίου (επιμ.), Ιησούς Χριστός, η του κόσμου ζωή, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2000, 411-430.

βιώνουν σήμερα οι μαθητές, δηλαδή ως πρόταση ζωής, ελευθερίας και πολιτισμού μέσα στις ανοικτές, δημοκρατικές, πλουραλιστικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες μας, ως μια πραγματικότητα, η οποία σχετίζεται με άλλες παραδόσεις και κατανοείται ορθά μέσα από την αναφορικότητα και την ανοιχτοσύνη της προς τους άλλους πολιτισμούς.

Για να επιτευχθεί η αναβάθμιση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής είναι απαραίτητη η συμβολή της παιδαγωγικής επιστήμης, η οποία έχει σημειώσει σημαντικές προόδους στο θέμα της οργάνωσης του σχολείου, των μέσων διδασκαλίας, της μαθησιακής διαδικασίας κ.λπ. και στην οποία τώρα ανοίγονται νέες πρωτόγνωρες δυνατότητες με την είσοδο των Νέων Τεχνολογιών στην Εκπαίδευση. Όμως μέχρι σήμερα η στάση της Παιδαγωγικής απέναντι στο μάθημα των Θρησκευτικών χαρακτηρίζεται από επιφυλακτικότητα και ιδεολογικές προκαταλήψεις.

Η σύγχρονη Παιδαγωγική φαίνεται ότι ακόμη δεν κατάφερε να εκτιμήσει σωστά την παιδευτική αξία της σχολικής θρησκευτικής αγωγής. Επηρεασμένη από τη νεωτερική κληρονομιά της, την εκκοσμίκευση, τον ουμανιταρισμό, την ψευδοπροοδευτικότητα και τον επιστημονισμό, θεώρησε το μάθημα των Θρησκευτικών «ξένο σώμα» στο σύγχρονο σχολείο. Στην εποχή του πλουραλισμού η Παιδαγωγική δεν σεβάστηκε το δικαίωμα στην ανοικτή θρησκευτική αγωγή στα πλαίσια της εκπαίδευσης, δεν ενδιαφέρθηκε σοβαρά για τον πλουραλισμό αναφορικά με την παρουσία της πρότασης ζωής της θρησκείας στο σχολείο. Οι κλονισμένες σχέσεις παιδαγωγικής επιστήμης και σχολικής θρησκευτικής αγωγής δεν έχουν αποκατασταθεί ούτε μετά τις

σύγχρονες ανακατατάξεις και τη λεγόμενη «επιστροφή των Θεών». Πολλοί παιδαγωγοί, γνήσιοι κληρονόμοι του «φονταμενταλισμού της νεωτερικότητας», διατηρούν τις βαθιά ριζωμένες προκαταλήψεις τους απέναντι στη θρησκεία, εξακολουθούν να θεωρούν τη θρησκεία και τις χριστιανικές εκκλησίες κατάλοιπα μιας προμοντέρνας εποχής και νοοτροπίας, που παρεμποδίζουν τη χειραφέτηση και την αυτονομία του ανθρώπου. Έτσι αρνούνται να συμμετάσχουν στη συζήτηση για τη σχολική θρησκευτική αγωγή, για το περιεχόμενο και τους σκοπούς της και για την οργάνωσή της, ώστε να ανταποκρίνεται στα σύγχρονα παιδαγωγικά κριτήρια.

Χώροι καλλιέργειας του «φονταμενταλισμού της νεωτερικότητας» φαίνεται ότι είναι στη χώρα μας και τα Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Μόνον σε ένα από αυτά, στο Π.Τ.Δ.Ε. Φλώρινας του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, υπάρχει σήμερα εκλεγμένο και διορισμένο μέλος ΔΕΠ για το θεολογικό και θρησκευτοπαιδαγωγικό γνωστικό αντικείμενο. Στα υπόλοιπα οκτώ Παιδαγωγικά Τμήματα, η Ορθόδοξη Θεολογία και η Διδακτική των Θρησκευτικών, αν δεν κρίνονται ως ασυμβίβαστα με την αποστολή ενός Π.Τ.Δ.Ε., μάλλον φαίνεται να θεωρούνται ως αντικείμενα ήσσονος σημασίας και, εφόσον προσφέρονται, η διδασκαλία τους ανατίθεται συνήθως, σε συνδυασμό με τη Θρησκευτολογία ή ως «Θρησκευτολογία», σε ειδικό επιστήμονα του Ν. 407/85.

Αυτό σημαίνει ότι εκείνοι οι οποίοι αναλαμβάνουν τη σχολική θρησκευτική αγωγή των παιδιών μας έχουν έλθει, στα πλαίσια των πανεπιστημιακών τους σπουδών, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, σε επιδερμική επαφή ή ακόμη χειρότερο: δεν έχουν ασχοληθεί καν με

τον θεολογικό γνωστικό χώρο και τη Διδακτική των Θρησκευτικών, αντικείμενα πολύπλοκα και με πολλές ιδιαιτερότητες, η αντιμετώπιση των οποίων προϋποθέτει την άρτια θεωρητική και πρακτική θρησκευοπαιδαγωγική κατάρτιση του εκπαιδευτικού⁷.

Για το μάθημα των Θρησκευτικών οφείλει όμως να ισχύει ό,τι είναι λογικό να ισχύει και για τη διδασκαλία των άλλων μαθημάτων στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Να μην κληθεί μελλοντικά κανείς εκπαιδευτικός να διδάξει ένα αντικείμενο, το οποίο να μην περιλαμβάνεται στο Πρόγραμμα Σπουδών των Π.Τ.Δ.Ε., το οποίο είναι λογικό να οργανώνεται με αναφορά στις ανάγκες του Δημοτικού Σχολείου. Ενώ όμως για ορισμένα μαθήματα ή ειδικές επιστήμες υπάρχει, σε μερικά Π.Τ.Δ.Ε., στρατιά διδασκόντων, για το θρησκευοπαιδαγωγικό μάθημα όχι μόνον, όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν υπάρχει ούτε ένα μέλος ΔΕΠ, αλλά ούτε φαίνεται στον προγραμματισμό θέσεων να επιδεικνύεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον για κάλυψη αυτού του κενού.

Εφόσον λοιπόν η μεγάλη πλειοψηφία των νέων δασκάλων δεν έχει πανεπιστημιακή θεολογική και θρησκευοπαιδαγωγική κατάρτιση, είναι φυσικό και γι' αυτόν τον σημαντικό λόγο να μην υπάρχει σε αυτούς ενδιαφέρον για τη σωστή οργάνωση του μαθήματος των Θρησκευτικών. Έτσι υποβαθμίζεται και γίνεται πάρεργο, ενάντια στο Σύνταγμα, στους Νόμους και στα Αναλυτικά Προγράμματα, ενάντια στον όρκο, στην επαγγελματική δέσμευση και στον παιδαγωγικό ρόλο του δασκάλου, ένα μάθημα προσωποκεντρικής παιδείας, ένα μάθημα που αποβλέπει στην καλλιέργεια της ελευθερίας, της αλληλεγγύης, της ειρήνης, του

7. Βλ. **Κ. Δεληκωσταντής**, Η νέα γενιά των δασκάλων και το μάθημα των Θρησκευτικών, *Σύναξη*, τεύχος 93 (Ιανουάριος – Μάρτιος 2005), 67-76.

σεβασμού της κτίσης, ένα μάθημα που μας αποκαλύπτει το πνεύμα που βρίσκεται πίσω από τα αξιολογότερα μνημεία του πολιτισμού.

Εάν υπάρχει για την Παιδαγωγική ένα επίκαιρο και καίριο ερώτημα σχετικά με το μάθημα των Θρησκευτικών, αυτό δεν μπορεί να είναι το αν το μάθημα είναι αναγκαίο ή όχι, αλλά το πώς θα οργανωθεί, ώστε να λειτουργήσει θετικά για το παιδί. Σαφώς η αναβάθμιση του μαθήματος των Θρησκευτικών συναρτάται, εκτός από θεολογικά, και με και με παιδαγωγικά κριτήρια. Είμαι βέβαιος ότι η αξιόλογη προσπάθεια του ΥΠΕΠΘ και της εκπαιδευτικής κοινότητας ευρύτερα, της οποίας οι καρποί παρουσιάζονται ενώπιόν σας τις τρεις αυτές ημέρες, θα αποδειχθεί πολλαπλώς ωφέλιμη και για το μάθημα των Θρησκευτικών.

Είναι γεγονός ότι και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες η σχολική θρησκευτική αγωγή αλλάζει συνεχώς, προσαρμόζεται στα νέα κοινωνικά και πολιτισμικά δεδομένα, κάτι που απαιτεί εφαρμογή νέων παιδαγωγικών κριτηρίων, επαναδιατύπωση των στόχων, διαφορετική επιλογή και διάρθρωση των περιεχομένων, διαθρησκευτικό προσανατολισμό, νέες διδακτικές προσεγγίσεις με βάση την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση κ.ά. Η πολυπολιτισμική σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού και η διαπολιτισμικότητα ως βασική διάσταση της εκπαίδευσης ανοίγουν νέες διαστάσεις και προοπτικές στο μάθημα των Θρησκευτικών, δημιουργούν όμως και πρωτοφανείς δυσκολίες. Είναι προφανές ότι οφείλουμε να αξιοποιήσουμε τις εμπειρίες των δυτοκοευρωπαϊών

στον χώρο της σχολικής θρησκευτικής αγωγής, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζουμε τις δικές μας ιδιαιτερότητες.⁸

Δεν ξέρω τι θα σκεφθούν οι αμετανόητοι αμφισβητίες της σχολικής θρησκευτικής αγωγής, αν θα οδηγηθούν έστω σε κάποια αυτοκριτική ή αν θα θεωρήσουν τον εαυτό τους δικαιωμένο αναφορικά με την πρόταση μετατροπής του μαθήματος των Θρησκευτικών σε θρησκευολογικό μάθημα, μπροστά στο παράδειγμα της Γαλλίας, όπου είναι σε εξέλιξη η προσπάθεια επαναφοράς της διδασκαλίας του θρησκευτικού γνωστικού αντικειμένου στα δημόσια σχολεία, με έναν τρόπο «κριτικό» και «τελείως κοσμικό» όπως τονίζεται, για να καλυφθεί το «πολιτιστικό έλλειμμα» των νέων στο θέμα θρησκεία, χωρίς με αυτόν τον τρόπο να επιστρέψει «ο Θεός στο σχολείο»⁹.

Πάντως όλα δείχνουν ότι θα είναι μακρύς ο δρόμος για όλους μας που αγωνιζόμαστε για το μάθημα των Θρησκευτικών, το οποίο καλείται και σήμερα και θα καλείται και στο μέλλον να επιτελέσει δύσκολο, αλλά καθοριστικής σημασίας έργο. Καμιά προσπάθεια για τη βελτίωση και καλύτερη οργάνωσή του δεν είναι πολυτέλεια.

Πιστεύω, παρά τις πολλές Κασσάνδρες, ότι η θρησκευτική αγωγή μπορεί μελλοντικά να αποκτήσει ευρύτερη παιδαγωγική βαρύτητα και αποστολή. Η αγωγή δεν αναφέρεται και δεν είναι δυνατόν να αναφέρεται μόνον σε αυτό που είναι ο άνθρωπος, αλλά και σε αυτό που *οφείλει* να είναι. Το καίριο ερώτημα είναι όχι το αν, αλλά το *πώς* η αγωγή θα είναι αγωγή αξιών, το τι προοπτικές μπορεί να έχει η αγωγή αξιών μέσα σε μια παγκόσμια κοινωνία 6.5

8. Βλ. **Κ.Δεληκωσταντής**, Η ευρωπαϊκή διάσταση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής, στο έργο: Βουλή των Ελλήνων / Διακοινοβουλευτική Συνέλευση Ορθοδοξίας, Τα Θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού, Βόλος 15-17 Μαΐου 2004. Εισηγήσεις Σεμιναρίου, Αθήνα 2005, 48-55.

9. Βλ. **Ρ. Ντεμπρέ**, Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο, μτφρ. Γ. Καράμπελα, εκδ. Εστίας, Αθήνα 2004.

δισεκατομμυρίων ανθρώπων, για μεγάλο μέρος των οποίων ως πηγή αξιών φαίνεται να λειτουργεί όλο και καθοριστικότερα η τηλεόραση και το με γοργούς ρυθμούς εξαπλούμενο διαδίκτυο.

Μέσα στο γενικότερο αίτημα της λειτουργίας της εκπαίδευσης ως παιδείας αξιών, η σχολική θρησκευτική αγωγή καλείται να συμβάλει με τον δικό της ιδιαίτερο τρόπο στην αγωγή αξιών. Αν η αλήθεια του προσώπου είναι η πεμπτουσία της ορθόδοξης θεολογικής ανθρωπολογίας, τότε το δικό μας όραμα παιδείας δεν μπορεί παρά να είναι η προσωποκεντρική παιδεία¹⁰. Ειδικότερα τα Θρησκευτικά πρέπει να παραμείνουν μάθημα «πολιτισμού του προσώπου», μέσα στον σύγχρονο «πολιτισμό της πληροφορίας» ή στο παγκοσμιοποιούμενο «τεχνοπώλιο» (N. Postman), μέσα σε μια εκπαίδευση, η οποία υποτάσσεται με γοργούς ρυθμούς στις επιταγές της οικονομίας. Η λειτουργία του μαθήματος των Θρησκευτικών ως χώρου προσωποκεντρικής παιδείας είναι παιδαγωγικώς ανεκτίμητη, γιατί διασώζει τον παιδαγωγικό χαρακτήρα του σχολείου και αποτελεί καθρέπτη για την ποιότητα και τον προσανατολισμό της παιδείας, για το αν αυτή τελικά υπηρετεί ή όχι τον άνθρωπο και την ελευθερία του.

Αυτή ήταν και η πυξίδα μας στην προσπάθεια που καταβάλαμε με τους δύο συναδέλφους θεολόγους την κυρία Ιωάννα Κομνηνού και τον κύριο Κωσταντίνο Γούλα. Προσανατολισμένοι στην ανάδειξη του μαθήματος των Θρησκευτικών σε μάθημα «πολιτισμού του προσώπου» και παιδείας ελευθερίας βοηθηθήκαμε να διαμορφώσουμε κάποιες

10. **Κ. Δεληκωσταντής**, Η εκπαίδευση μετά τον «αιώνα του παιδιού» και η επικαιρότητα της ορθόδοξης «παιδείας του προσώπου». Ανθρωπολογική προσέγγιση, στο έργο : Θεολογία και κόσμος σε διάλογο. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Γεώργιο Ι. Μαντζαρίδη, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, 243-254.

δύσκολες και «φτωχές» ενότητες του νέου αναλυτικού προγράμματος.

Η σχολική θρησκευτική αγωγή ως παιδεία του προσώπου και ως παιδεία ελευθερίας συμβάλλει στους γενικότερους ανθρωπιστικούς στόχους της εκπαίδευσης και ενισχύει τον ανθρωπιστικό προσανατολισμό του σχολείου. Θα έλεγα μάλιστα ότι απειλείται άμεσα η ανθρωπιστική διάσταση του σχολείου, όταν συρρικνώνεται το μάθημα των Θρησκευτικών, όταν υποβαθμίζεται η πρόταση ζωής και ελευθερίας που αυτό εμπεριέχει. Θεωρώ την ελευθερία μια κατεξοχήν θεολογική έννοια¹¹. Ο Χριστός είναι ελευθερωτής, το Ευαγγέλιο είναι μήνυμα ριζοσπαστικού ανθρωπισμού.

Η μελέτη της ορθόδοξης παράδοσης αποκαλύπτει έναν αδαπάνητο θησαυρό, μια ανεξάντλητη πηγή κεντρικών αληθειών για τον άνθρωπο και την ελευθερία του. Όλοι γνωρίζουμε ότι η εικόνα που έχουμε για τον άνθρωπο, για τη θέση του στον κόσμο, για το νόημα της ύπαρξής του, για το σώμα και το πνεύμα του, για τον πολιτισμό και το ήθος του κ.λπ. επιδρά καθοριστικά στον χώρο της αγωγής. Σε μια εποχή μεγάλων ανθρωπολογικών και ηθικών διλημμάτων, όπως η δική μας, ο λόγος της θεολογίας είναι συνήγορος του ανθρωπίνου προσώπου, της ιερότητας και ωραιότητάς του.

Απορώ, πώς κάποιοι παιδαγωγοί και διανοούμενοι θεωρούν το μάθημα των Θρησκευτικών ασυμβίβαστο με τους στόχους του σύγχρονου σχολείου. Απορώ, χωρίς βέβαια να θέλω να ωραιοποιήσω τα πράγματα για τη θρησκεία. Δεν μπορεί να

11. Βλ. **Κ. Δεληκωσταντής**, Το ήθος της ελευθερίας. Φιλοσοφικές απορίες και θεολογικές αποκρίσεις, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1990.

αμφισβητηθεί ότι η θρησκεία λειτούργησε και λειτουργεί και ως αλλοτριωτικός παράγοντας. Είναι αδύνατο να κλείσουμε τα μάτια μας μπροστά στις νοσηρές εκφάνσεις της θρησκευτικότητας, στις παραθρησκείες που καταρρακώνουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, μπροστά στον θρησκευτικό φανατισμό και τη μισαλλοδοξία κ.α. Δυστυχώς υπάρχει και αυτή η σκοτεινή πλευρά της θρησκείας, η θρησκεία ως όποιο του λαού και των λαών, οι θρησκαιογενείς νευρώσεις, ο «Θεός δυνάστης», η δαιμονοποίηση του σώματος, η θρησκευτική τρομοκρατία κ.λπ. Δεν είναι τυχαίο ότι σε πολλούς και το άκουσμα μόνον της λέξης θρησκείας δημιουργεί συνειρμούς περισσότερο με την αρρώστια παρά με την υγεία. Ακόμα εντυπωσιάζει η εξομολόγηση εκ βαθέων του ψυχαναλυτή Tilmann Moser και το «ξεκαθάρισμα λογαριασμών» με τον Θεό της παιδικής του ηλικίας στο έργο του «Gottesvergiftung». Ο Moser αποκαλεί τον Θεό «δηλητήριο» και «καρκίνωμα»¹². Κάνει λόγο για ένα Θεό, ο οποίος «εγκαταστάθηκε» στην ύπαρξη του «ως ασθένεια»¹³, ως τύψεις, ως μίσος προς τη ζωή, ως «Normenkrankheit», ασθένεια των κανόνων που είναι αδύνατο να εφαρμοσθούν.¹⁴ Ως προμετωπίδα στο βιβλίο του χρησιμοποιεί τη φράση: «Να είσθε χαρούμενοι, εάν ο Θεός σας ήταν πιο φιλικός».

Υπάρχει και κάτι άλλο. Δυστυχώς, με σύμμαχο έναν μηδενιστικό μεταμοντερνισμό, οι θρησκείες εμμένουν φονταμενταλιστικά σε αυτό που ο φιλόσοφος Kant διαπίστωνε γι' αυτές κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα: Η θρησκεία επικαλούμενη την «ιερότητα» της θέλει να αποφύγει την κριτική,

12. T. Moser, Gottesvergiftung, Frankfurt a. M. 1977,16.

13. Όπ.π. 11.

14. Όπ.π. 14.

τον δημόσιο έλεγχο του λόγου, την αξιολόγησή της με βάση ηθικά και ανθρωπιστικά κριτήρια. Έτσι όμως, στην «εποχή της κριτικής» δεν δικαιούται να διεκδικεί σεβασμό¹⁵. Ο Kant επιμένει στον εξανθρωπισμό της θρησκείας. Σήμερα ως ανθρωπιστικό κριτήριο για τις θρησκείες θα έπρεπε να λειτουργούν τα δικαιώματα του ανθρώπου και ο σεβασμός τους¹⁶.

Φυσικά, όσο λανθασμένο είναι να αγνοούμε ή να υποβαθμίζουμε όλα αυτά, τόσο ολέθριο είναι να ταυτίζουμε τις αρνητικές όψεις των θρησκειών με την ουσία της θρησκείας. Όσοι επιμένουν να το πράττουν, –και δυστυχώς αυτοί είναι αρκετοί, ιδίως μεταξύ των διανοούμενων-, πρέπει να αναρωτηθούν για τις ρίζες της δικής τους αντιθρησκευτικής νεύρωσης.

Όπως και να έχουν τα πράγματα, στο δύσκολο έργο της παιδείας ή του εξανθρωπισμού μας, θα είναι και στο μέλλον πολύτιμη η συμβολή της θρησκευτικής αγωγής. Είναι σαφές ότι το μάθημα των Θρησκευτικών ως μάθημα προσωποκεντρικής παιδείας και ως παιδεία ελευθερίας μπορεί να ευδοκιμήσει μέσα σε παιδαγωγική ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης, σχεσιακότητας και ελευθερίας, με συντονιστή έναν υπεύθυνο εκπαιδευτικό, ο οποίος, πέρα από την καλή θεολογική παιδεία, θα έχει επαρκή διδακτική και ψυχοπαιδαγωγική κατάρτηση, θα είναι εξοικειωμένος με τις Νέες Τεχνολογίες στον χώρο της εκπαίδευσης και με τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Οι διδάσκοντες πρέπει να μεριμνούμε ώστε το μάθημα των Θρησκευτικών να έχει τον χαρακτήρα μιας σύγχρονης μορφωτικής διαδικασίας.

15. Βλ. **Κ. Δεληκωσταντής**, Η παιδαγωγική του Kant. Θεμελίωση, επικαιρότητα και κριτική των αντιλήψεων του για την αγωγή, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990, 100-101.

16. Βλ. **Κ. Δεληκωσταντής**, Τα δικαιώματα του ανθρώπου. Δυτικό ιδεολόγημα ή οικουμενικό ήθος; , εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995.

Το τελευταίο που θα ήθελα να υπενθυμίσω είναι ότι το έργο μας ήταν, είναι και θα παραμείνει πολύπλοκο, πολυδιάστατο και απαιτητικό. Η θρησκευτική αγωγή αποτελεί κατά τη γνώμη μου το πιο δύσκολο κομμάτι της αγωγής και το μάθημα των Θρησκευτικών θέτει τις μεγαλύτερες απαιτήσεις τόσο στον διδάσκοντα όσο και στον μαθητή. Εμείς πρέπει να αγωνιστούμε για τη διάσωση των διαχρονικών, ανθρωποποιητικών στοιχείων του παιδαγωγικού μας έργου, της «σωκρατικής σταθεράς» στο λειτούργημά μας. Να αναπτύξουμε ανοιχτοσύνη, θεολογική και παιδαγωγική φαντασία, για να προσεγγίσουμε τον σύγχρονο μαθητή και τις ευαισθησίες του και να μάθουμε να αντέχουμε ότι και στο μέλλον το θρησκευτικό μάθημα θα παραμείνει σημείον αντιλεγόμενον, έστω και αν στα πλαίσια του οι μαθητές δεν θα διδάσκονται ηθικολογίες και συντηρητισμό, αλλά ριζοσπαστικό ανθρωπισμό, φιλοκαλία και φιλανθρωπία, δικαιοσύνη και ειρήνη, την ελευθερία ως αγάπη και την αγάπη ως ελευθερία, πολιτισμό και ήθος, δημιουργικότητα και αντίσταση στις συρρικνώσεις του ανθρώπου, τις αλήθειες που συγκλόνισαν τον Απόστολο Παύλο, τον Μέγα Βασίλειο, τον ιερό Φώτιο, τον Ρουμπλιόφ, τον Ντοστογιέφσκι, τον Παπαδιαμάντη, τους ισχυρούς της γης, ποιητές, διανοούμενους, καλλιτέχνες και επιστήμονες, αλλά και τα πλήθη των απλών ανθρώπων, θα διδάσκονται το πνεύμα που δημιούργησε την Αγια-Σοφιά, την ορθόδοξη εικόνα, το θαύμα της αγιότητας, την ορθόδοξη χριστιανική ανθρωπολογία, αλλά και άλλες διαφορετικές εκφάνσεις της θρησκευτικής αναζήτησης του ανθρώπου, αλήθειες που πλαταίνουν τις καρδιές και ανοίγουν τους ορίζοντες.

Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, κλείνω με μια έκκληση. Προφανώς και στο μέλλον το κρίσιμο ερώτημα για το μάθημα των Θρησκευτικών στη χώρα μας θα είναι το : «Ποιος το διδάσκει». Δυστυχώς οι πολλοί (οι προκλητικά πολλοί !) αριστούχοι των Παιδαγωγικών μας Τμημάτων, δεν είναι αριστείς στη Διδακτική των Θρησκευτικών, αφού κατά τη διάρκεια των σπουδών τους στο Πανεπιστήμιο δεν την έχουν καν αγγίξει. Οι πολυδύναμοι δάσκαλοι είναι τελικά αδύναμοι ως προς το μάθημα των Θρησκευτικών.

Επειδή τα παιδιά μας δεν επιτρέπεται να υφίστανται συνεχή υποσιτισμό όσον αφορά τη σχολική θρησκευτική διαπαιδαγώγησή τους πρέπει το μάθημα των Θρησκευτικών στα Δημοτικά μας σχολεία να ανατίθεται σε δασκάλους που επιθυμούν και είναι σε θέση να το διδάξουν σε περισσότερες τάξεις και τμήματα , εφόσον οι άλλοι συνάδελφοί τους, αν και υποχρεούνται από το νόμο, δεν επιθυμούν ή πιστεύουν ότι δεν είναι σε θέση να διδάξουν το μάθημα. Ιδιαίτερο ρόλο θα καλούνται εδώ να διαδραματίσουν οι διευθυντές των σχολείων και οι σχολικοί σύμβουλοι.

Πιστεύω, έστω και αν πολλοί από εσάς θα διαφωνήσουν, ότι πρέπει να συζητηθεί σοβαρά ο διορισμός θεολόγων ως δασκάλων ειδικότητας στα Δημοτικά μας σχολεία. Δεν είναι, άραγε, τα Θρησκευτικά και η διδασκαλία τους τόσο σημαντική για τα παιδιά μας όσο η Ξένη Γλώσσα, τα Καλλιτεχνικά, η Μουσική, η Γυμναστική ή η Πληροφορική;

Έχω την εντύπωση, κυρίες και κύριοι σχολικοί σύμβουλοι, ότι τελικά σε σας πέφτει πολύ μεγάλο βάρος, πολύ μεγάλη ευθύνη, για να βοηθήσετε τους νέους δασκάλους να ανακαλύψουν ό,τι δεν τους έδωσαν τα Παιδαγωγικά Τμήματα. Να πάψουν να εμφανίζουν

το μάθημα το Θρησκευτικών ως «κατηχητικό», για να το υποβαθμίζουν και για να χαρίζουν τις ώρες του σε άλλα «πρωτεύοντα» λεγόμενα μαθήματα. Το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι κατηχητικό μάθημα, είναι μάθημα «πολιτισμού του προσώπου».

Είμαι βέβαιος ότι ο δάσκαλος που αδιαφορεί για το μάθημα των Θρησκευτικών δεν παίρνει στα σοβαρά την παιδαγωγική του αποστολή, δεν ενδιαφέρεται πραγματικά για το παιδί και την παιδεία του. Με άλλα λόγια: Ένας δάσκαλος που ενδιαφέρεται να είναι περισσότερο από «εκπαιδευτικός»¹⁷, που θέλει να επιτελεί έργο παιδείας, είναι αδύνατον να μην τοποθετεί στο κέντρο της παιδαγωγικής του αποστολής το μάθημα των Θρησκευτικών, τη σωστή οργάνωση και προσφορά του.

17. Βλ. **Κ. Δεληκωσταντής**, Από τον δάσκαλο στον εκπαιδευτικό, *Εκκλησιαστικός Κήρυκας*. Θεολογική Επετηρίδα της Ιεράς Μητροπόλεως Κιτίου, 6(1994), 83-114.